

Юрій Пишеничний, Віталій Окаренко, Костянтин Пеляшенко

АРХЕОЛОГІЧНІ КОМПЛЕКСИ ДВОХ ДЕРЕВ'ЯНИХ БУДІВЕЛЬ ОСТРОГА ДОБИ КНЯЗІВ ОСТРОЗЬКИХ

У пізньому середньовіччі та ранньому модерні архітектурно-планувальна структура Острога становила складну і узгоджену композицію. В оточенні фортифікаційних споруд знаходилися ринок, вулиці, храми, кладовища і монастирі. Але найбільш чисельною одиницею міського простору виступали будинки міщан і прилеглі до них господарства. Вони то якраз найчастіше і приховані від ока дослідника. Причина не лише у тому, що ці об'єкти мали набагато слабшу життєстійкість у конструктивному відношенні. Радше їх соціально-економічне значення для тіла міста було другорядним. “Халупи”, “доми”, “двори” та “кам'яниці” городян, якщо і фіксувалися в інвентарях міста, практично ніколи не описувалися в них. Тому для вивчення архітектурних особливостей вуличної забудови Острога XV-XVII ст. писемних джерел явно недостатньо. Натомість результати археологічних розкопок надають матеріал, який дозволяє поглибити наукові студії цього питання.

У 2004-2017 роках співробітники Рівненської філії Державного підприємства «Науково-дослідний центр ‘Охоронна археологічна служба України’» Інституту археології НАН України під керівництвом Богдана Прищепи та Олексія Войтюка провели археологічні розкопки на декількох ділянках міста Острога, під час яких вдалося дослідити об'єкти житлової і господарської забудови. Котлован житлової будівлі першої половини XVII ст. було виявлено поблизу костелу Успіння Богородиці¹. Залишки п'яти будівель (№№ 8, 21, 32, 35, 49), датованих XV-XVI ст., досліджено по вул. Академічній, 12². На проспекті Незалежності, 3 відкрито будівлю 57 другої половини XVI ст., а також об'єкт 6 сімнадцятого століття, який становив рештки кам'яниці зі стінами мурованими з каменю і цегли³. В усіх випадках крім останнього,

¹ Державний історико-культурний заповідник міста Острога (далі: ДІКЗО). – КН 33805/ШД-14421 [Прищепи Б.А., Позіховський О.А., Романчук О.М., Чекурков В.С. Звіт про археологічні дослідження Рівненської філії ДП НДЦ «Охоронна археологічна служба України» ІА НАНУ земельної ділянки на території костелу Успіння Пресвятої Богородиці Діви Марії у м. Острозі Рівненської області у 2004 р.]. – С. 30-31.

² ДІКЗО. – КН 39204 / ШД 18786 [Прищепи Б.А., Бондарчук О.А., Войтюк О.П. Позіховський О.А., Чекурков В.С. Науковий звіт про археологічні роботи в Острозі на ділянці по вул. Академічній, № 12. – Рівне, 2010. – Т. 1]. – С. 35-40.

³ Прищепи Б.А., Бондарчук О.А. Археологічні дослідження міської забудови доби князів

об'єкти були зафіксовані на підставі виявлення заглибленого котловану. Він копався не тільки з метою встановлення у нього несучої частини стін наземної будівлі, але й для розширення якісної господарської площі. Знайти дерев'яні конструкції цих жител вдалося зрідка і лише фрагментарно. Так, наприклад, у котловані будівлі, виявленої на просп. Незалежності (будівля № 57), уздовж північно-західної стіни зафіксовано сліди дерев'яної обшивки у вигляді решток зітлілих горизонтально покладених півколог⁴. По вул. Академічній, 12 у котловані будівлі 35 уздовж східної стінки вдалося простежити рештки колоди. На цій же ділянці у котловані об'єкту 21 розміром 2,6×3 м уздовж північної стінки простежено напівкругле заглиблення, що вірогідно становить відбиток нижньої колоди, яка входила до конструкції дерев'яних стін будівлі і охоплювала в діаметрі 0,15 м⁵.

У згадках про власників будинків на острозьких вулицях їхня нерухомість описується найчастіше словом “дом” без уточнення, з якого матеріалу він збудований. Чітко відділеними від них є кам'яниці, що дозволяє розуміти під “домами” дерев'яні конструкції. Останні домінували як у вуличній забудові міста, так і на території замку, де поміж кам'яних об'єктів княжої резиденції знаходилися споруди з дешевшого матеріалу, наприклад, “дом весь дерев'яний, який біля вежі мурованої стоїть”⁶. На пригородку поруч із житловими будинками зафіксовано також дерев'яну башту. Пізніше, протягом XVIII ст., кількість мурованих споруд на острозьких вулицях зростає. Про це свідчать плани міста, на яких бачимо, що кам'яниці з'являються в першу чергу по периметру ринку, однак далі від нього будинки продовжують масово зводити з дерева⁷. Їх комплексне вивчення наражається на ряд проблем, пов'язаних, в першу чергу, з недовговічністю будівельного матеріалу. Тому вже саме виявлення решток таких об'єктів підвищує їхню цінність для досліджень міського планування та житлобудівництва на території Волині.

Острозьких на проспекті Незалежності, № 3 в Острозі // Історія музейництва і пам'яткоохоронної справи в Острозі та на Волині: науковий збірник. – Острог, 2011. – Вип. 3. – С. 104-113.

⁴ Прищепя Б.А. Дослідження житла XVI ст. в центральній частині Острога // Археологія і давня історія України. – Київ, 2022. – Вип. 3 (44). – С. 239-240.

⁵ ДКЗО. – КН 39204 / ПІД 18786 [Прищепя Б.А., Бондарчук О.А., Войтюк О.П. Позіховський О.А., Чекурков В.С. Науковий звіт про археологічні роботи в Острозі на ділянці по вул. Академічній, № 12. – Рівне, 2010. – Т. 1]. – С. 37, 39.

⁶ Описи Острожчини другої половини XVI р. – першої половини XVII ст. / Упор. В. Атаманенко. – Острог, 2004. – С. 94.

⁷ Ричков П.А. Архітектурно-просторовий розвиток Острога за картографічними джерелами // Архітектурна спадщина Волині. – Рівне, 2010. – Вип. 2. – С. 8-12; Вихованець Т. “Генеральное описание волынской губернии (нач. XIX века)” як джерело з історичної топографії Острога кінця XVIII – початку XIX ст. // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині: науковий збірник. – Острог, 2011. – Вип. 3. – С. 160-165.

Характеристика ділянки та об'єктів

2022 року співробітники Правобережної комплексної археологічної експедиції Державного підприємства «Науково-дослідний центр 'Охоронна археологічна служба України'» Інституту археології НАН України під керівництвом Віталія Окатенка провели науково-рятувальні археологічні дослідження ділянки по вулиці Гальшки Острозької, 2б (рис. 1). Ділянка ця займає

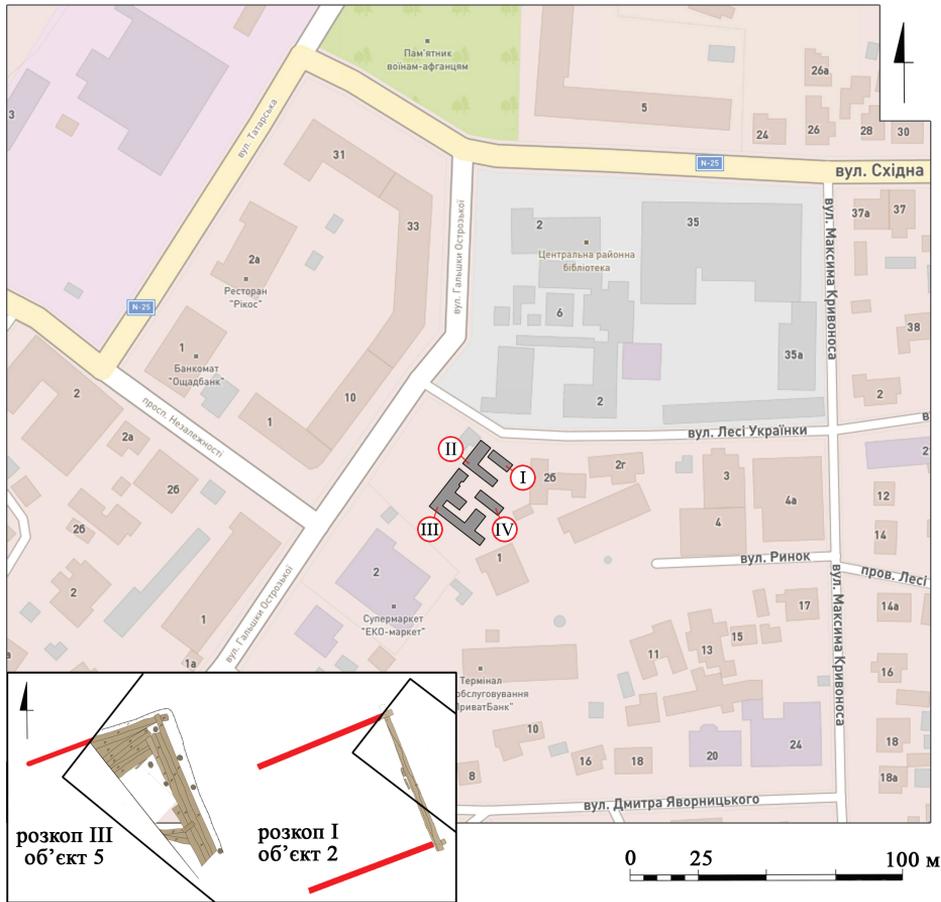

Рис. 1. Ділянка археологічних розкопок по вул. Гальшки Острозької, 2 б на сучасному плані центру міста Острога. I – розкоп 1; III – розкоп 3. Внизу ліворуч показано розташування об'єктів відносно сторін світу у межах розкопів відповідно до орієнтації плану

схил корінного мису на лівому березі старого русла річки Вілія⁸, яке в наш час вже не існує. Як видно на плані Острога 1798 р., воно проходило досить близько, за 0,13-0,15 км на південь від ділянки розкопок (рис. 2). У цьому напрямку колишнє русло співпадає приблизно з положенням сьогоденішніх вулиць Дмитра Яворницького і Григорія Квітки-Основ'яненка. В топографічному відношенні це означає, що ділянка у давній час була потенційно досяжна для повеней, особливо під час весняного і осіннього виходу річки за межі своїх берегів.

В просторово-планувальному середовищі Острога досліджена ділянка входить в зовнішній периметр ринкової площі. Вона розташована навпроти південно-східного кінця вулиці, що проходила через ринок, починаючись від Луцької брами⁹. На планах міста, датованих 1798¹⁰ і 1833¹¹ роками бачимо,

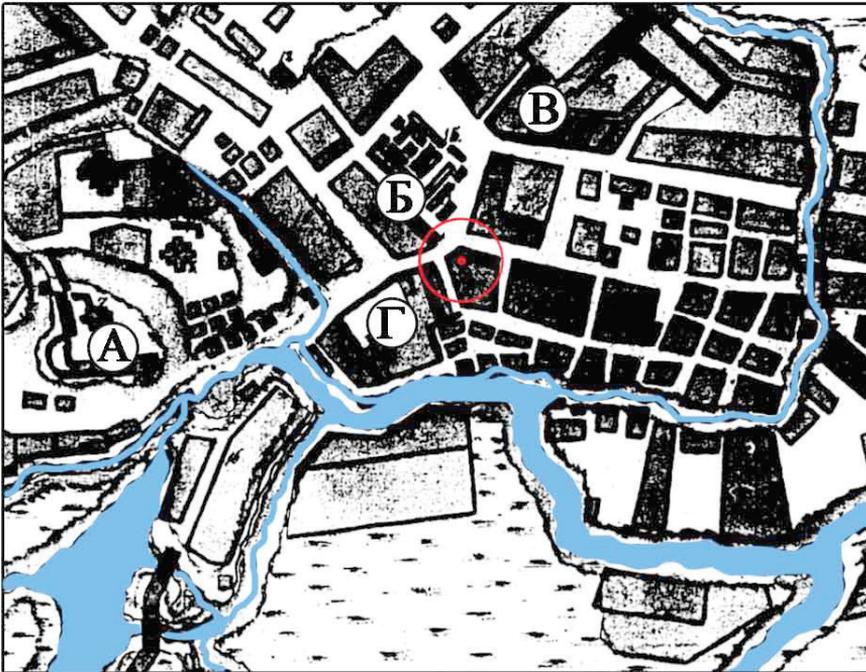

Рис. 2. Ділянка археологічних розкопок на плані Острога 1798 р.
 А – замкова гора; Б – ринок; В – Преображенський монастир
 (єзуїтський колегіум); Г – монастир кармелітів (Collegium Nobilium)

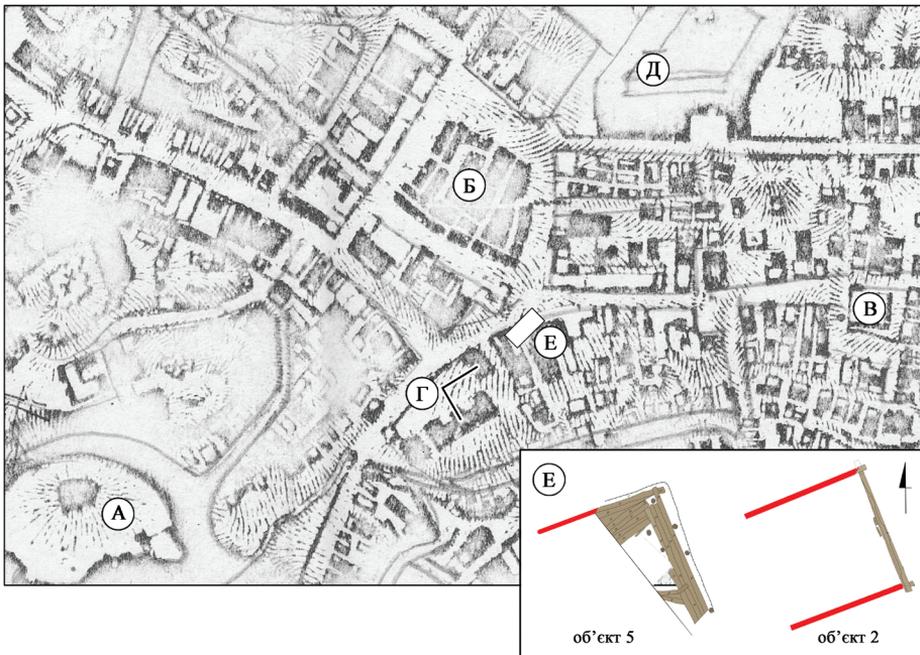
⁸ В давнину Вілія мала декілька русел.

⁹ Напрямок цієї вулиці, що проходила через ринок, зберігся на сьогоднішній день у вигляді проїзду через двір п'ятиповерхівки, що стоїть між проспектом Незалежності, вулицями Гальшки Острозької та Східною.

¹⁰ Складаємо подяку Тарасу Вихованцю за надану копію цього плану, а також за його міркування щодо історичної топографії давнього Острога, якими він люб'язно поділився з нами.

¹¹ План 1833 р. походить з архіву професора Петра Ричкова. Складаємо подяку шановному досліднику за надану копію.

що з північно-західної сторони ділянку обмежує вулиця, яка іде біля ринку (сучасна Гальшки Острозької), а з півночі вулиця, що веде до синагоги (сучасна Лесі Українки). З південного заходу до неї прилягає ділянка (в наш час зайнята будівлею універмагу радянських часів), на якій в XVII-XVIII ст. знаходилася каплиця Святої Трійці та корпус Collegium nobilium. В 1773 р. ці будівлі відійшли ченцям ордену кармелітів¹² (рис. 2 і 3). При накладенні плану 1798 р. на сучасне планування Острога, видно, що зону розкопок перетинала в раніший час невелика вуличка, яка вела від ринку у південному напрямку. Сьогодні вона не існує. Таким чином, археологічними дослідженнями охоплено одну із центральних ділянок, розташовану поміж важливих архітектурних і планувальних компонентів міського простору давнього Острога.

Рис. 3. Просторово-планувальний простір Острога згідно плану 1833 р. А – замкова гора; Б – ринок; В – синагога; Г – монастир кармелітів, раніше – Collegium Nobilium та каплиця Святої Трійці; Д – монастир єзуїтів; Е – ділянка розкопок. Внизу праворуч показано розташування об'єктів відносно сторін світу відповідно до орієнтації плану

¹² Сінкевич Н. Кармелітський монастир в Острозі у світлі візитації 1799 року // Острозька давнина. – Остріг, 2013. – Вип. 2. – С. 138; Puchowski K. Europejski rodowód Collegium nobilium w Ostrogu // Острозька давнина. Остріг, 2019. – Вип. 6. – С. 179-181.

Всього в межах ділянки по вул. Гальшки Острозької, 2б було закладено чотири розкопи загальною площею 239 м². В даній статті опубліковано результати досліджених у розкопах I та III конструкцій двох дерев'яних будівель, а також пов'язаних з ними матеріальних комплексів та стратиграфічного контексту залягання.

Об'єкт 2 у першому розкопі: загальна характеристика

Перша будівля була зафіксована як об'єкт 2 в розкопі I. Розкоп I було закладено в північній частині ділянки. Він мав розміри 9×3 м та був орієнтований довгою стороною по лінії північний захід – південний схід. Загальна потужність культурних нашарувань складала до 3,5 м. Верхні нашарування, до глибини 0,6-1,1 м відносяться до новітнього часу, вони перевідкладені за способом формування та насичені сучасним будівельним сміттям. Стратиграфічна ситуація в межах розкопу дозволяє стверджувати, що впродовж тривалого часу ця територія перебувала у зоні підтоплення ґрунтовими водами, через що поверхню постійно намагались підвищувати з метою осушення. Про це свідчать горизонтальні прошарки ґрунту з вмістом пісковіку, дерева, та щільний шар щепи. Зазначені нашарування фіксуються з глибини 0,6 до 2,6-2,8 м. Знахідки з цих шарів відносяться до різних періодів: від XVI до XIX ст. Нижній шар у вигляді гумусового супіщаного ґрунту, що залягає на глибині 2,6-3,5 м, містить більш ранні матеріали. Переважно вони відносяться до давньоруського часу. Невелика кількістю ліпного посуду належить до пізньозарубинецької чи райковецької культур.

Об'єкт 2 представлений залишками дерев'яної будівлі зрубного типу, що була опущена в котлован, викопаний у чорному гумусованому ґрунті та перерізала кілька раніших комплексів. Початок заглиблення будівлі зафіксовано на рівні -2,45 м. Вона відкрита від північного кута розкопу до південно-західної стінки та частково досліджена у ній підбоям. Під об'єктом зафіксовано більш ранню яму (об'єкт 2а), що заглиблена у материковий супіщаний ґрунт алювіального походження (нанесений водними потоками). Через наявність поблизу підземних комунікацій вдалось дослідити лише одну довгу сторону зрубу та два кути. Це дозволило простежити спосіб з'єднання та дізнатись орієнтовні розміри будівлі, а також отримати матеріали із заповнення.

Будівля була орієнтована довгою стіною по лінії північний захід – південний схід зі зміщенням до напрямку лінії північ-південь (рис. 4). Вона складена з дубових¹³ брусів, прямокутних в поперечному перетині. Висота

---

¹³ Вид дерева визначено як дуб чересчатий (*Quercus robur L.*). Мікроскопічний аналіз та висновок надав Андрій Попов, інженер I категорії Ботанічного саду при Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна.

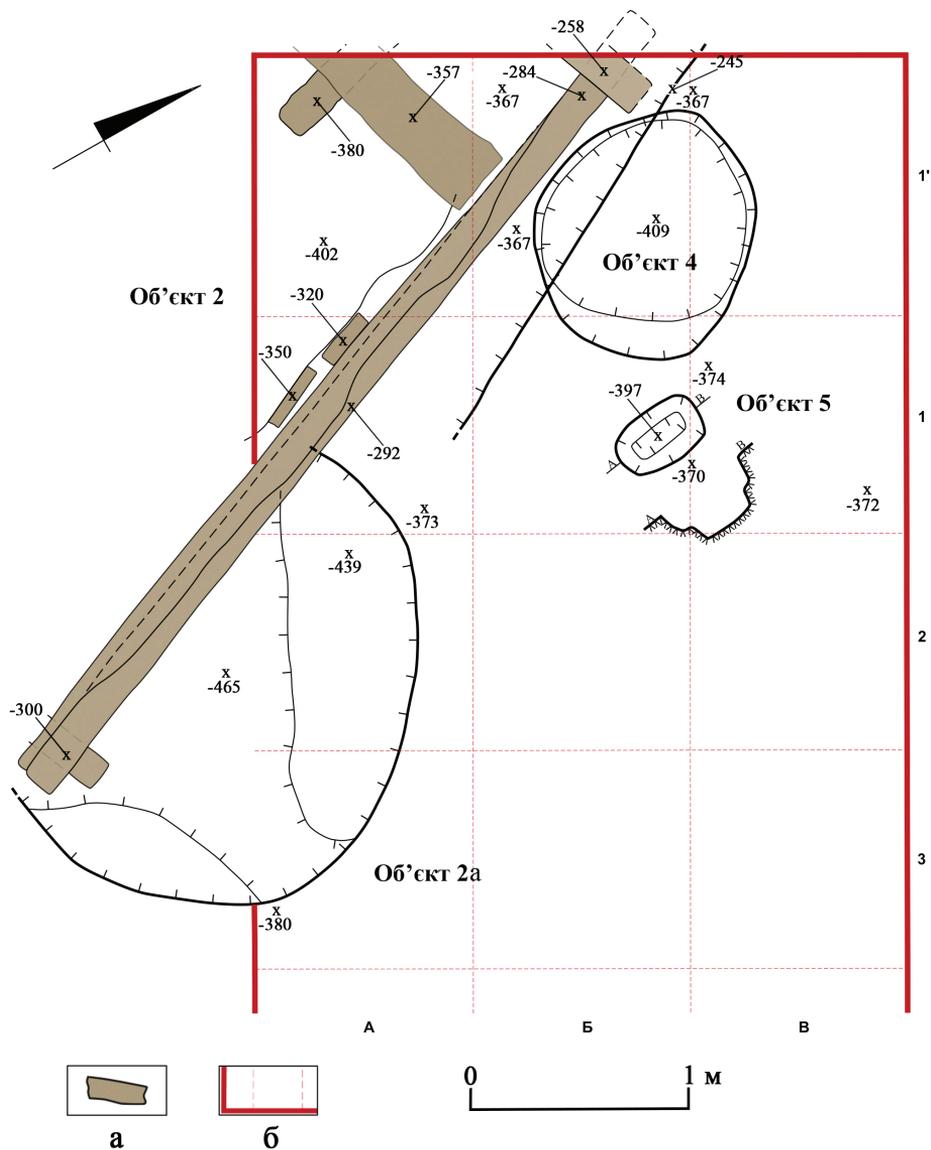

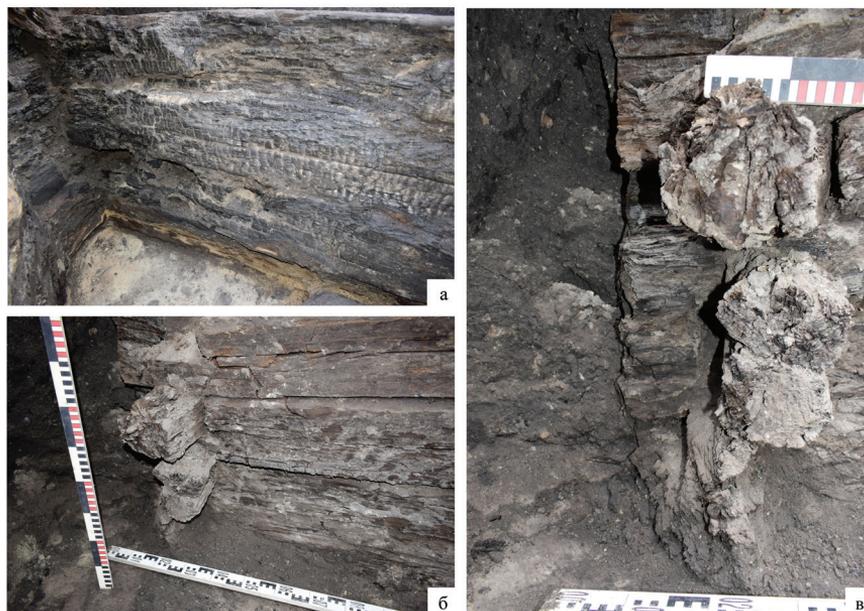
Рис. 4. Остріг, вул. Гальшики Острозької, 2 б. План об'єкту 2 в розкопі I.
Умовні позначення: а – дерево; б – контур розкопу I

одного бруса становила 16-20 см, ширина – 13 см. Бруси лежали один на одному і збереглися на висоту чотирьох ярусів (рис. 5). По кутах вони з'єднані “в замок” способом вкладення в пази з випуском кінців (рис. 6.б, 6.в). Пази мали прямокутну форму і були вибрані з верхньої сторони бруса, приблизно на $\frac{1}{2}$ висоти. Довжина однієї стіни споруди складає 4,4 м разом із випущеними за межі з'єднання кінцями. Довжина внутрішньої сторони стіни до з'єднання складає 3,8 м. Нижній брус зрубу поставлений якраз на рівень материка, що свідчить про те, що він був орієнтиром при її закладенні. За 0,65 м від внутрішньої сторони стіни, паралельно до неї лежала прямокутна у перетині колода, шириною 0,2 м з косо зрізаним кінцем. Вона була частково заглиблена у материк. Починаючи від скошеного кінця, на цій колоді лежала дошка завширшки 0,3 м, що одним кінцем заходила в стінку розкопу біля західного кута, а другим перпендикулярно підходила до стіни зрубу на рівні нижнього бруса (рис. 5.в). Симетричне і узгоджене розташування цих деталей не виглядає випадковим і дозволяє розглядати їх як деталі конструкції будівлі. Ймовірно, вони є залишками підлоги. Скошений кінець колоди вказує на те, що нею було покрито не всю поверхню всередині зрубу, а тільки її частину на довжину 1 м від північно-західної стіни. Така дерев'яна підлога була піднята над дном котловану на висоту 0,3-0,4 м і могла використовуватись для розміщення на ній речей в періоди підтоплення. Вцілому, збережений зруб можна охарактеризувати як підвал наземної будівлі, яка не збереглася.

На стінках брусів зафіксовані чіткі сліди пожежі. Особливо вираженими вони були поблизу північного кута, де поверхня брусів, як зсередини так і ззовні, була обпалена до рівня обвуглення (рис. 6.а). У цьому куті за межами “замка” кінці зрубу збереглися ще на висоту трьох брусів. Це свідчить про те, що у цьому місці будівля горіла із середини, а верхні бруси були повністю знищені вогнем, лише їхні випущені кінці, звернуті назовні до стінки котловану, вціліли. Таким чином, північний кут заглибленої частини будівлі був найбільше охоплений вогнем. Проте полум'я могло поширитися як з підвалу уверх, так і навпаки. Друга версія виглядає вірогіднішою, оскільки пожежі часто виникали через технічні несправності печей чи нехтування безпекою біля них. Щоправда, могли бути й інші причини займання житлового приміщення. Можна припустити, що розпочавшись в житловій наземній частині, полум'я знищило підлогу і перекриття, яке обвалилося і відкрило собі шлях у простір підкліті. Перегорілі верхні конструкції будівлі зафіксовано у вигляді лінзовидних прошарків вуглистого ґрунту, що відклався у заповненні зрубу. З великою вірогідністю можна стверджувати, що пожежа стала причиною припинення існування будівлі. Після цього частини вцілілих брусів, які легше було дістати, витягнули з котловану або ж вони згнили. Тоді як нижні лишилися поховані перегорілими рештками наземних

*Рис. 5. Остріг, вул. Гальики Острозької, 2 б.
Об'єкт 2: а, б, г – північно-східна стіна; в – залишки підлоги*

Рис. 6. Остріг, вул. Гальики Острозької, 2 б. Об'єкт 2: а – обгорілий північний кут зрубу зсередини; б, в – замки зрубу східного кута

конструкцій та ґрунтом. Місце розташування будівлі через деякий час пере-крили насипним ґрунтом, а також ґрунтом із домішкою щепи.

Матеріальний комплекс об'єкту 2

Збережене заповнення зрубу будівлі містило керамічні, металеві, поодинокі скляні вироби, а також фрагменти глиняної обмазки. Посуд з об'єкту можна поділити на дві групи. Посуд першої групи високої якості: має добре заглажену поверхню, в черепку відсутні включення грубих домішок. Він представлений уламками горщиків, мисок, макітр та глека.

Горщики мають світло-сірий колір черепка. За способом формування вінець виділено два типи. Перший тип становлять вінця, сформовані у формі манжета із косо зрізаною гранню (рис. 7.2). Другий тип представлений вінцем горщика з потовщеним верхнім краєм, що прикрашене внизу та зверху пластичним хвилястим валиком, а по шийці проходить ритована хвилька. Вінце посудини – сіре, шийка – димлена (рис. 7.3). Знайдено також уламки стінок, внутрішня поверхня яких покрита поливою блідо-зеленого кольору. Присутня стінка миски, поверхня якої покрита поливою блідо-жовтого кольору. Відзначимо, що полива на виробах за яскравістю кольору та щільністю покриття поступається полив'яним виробам, що масово входять в ужиток в другій половині XVI – першій половині XVII ст.

Перший тип горщиків добре відомий за матеріалами житлових комплексів другої половини XVI ст., зокрема на прикладі житла 12, дослідженого у Дубні по вул. Замковій, 10¹⁴, а також будівлі 57, виявленої в Острозі на проспекті Незалежності, 3. Однак в даних комплексах горщики цього типу поєднуються із високоякісними полив'яними виробами, які мають вінце, профільоване дзьобоподібним виступом по середині або внизу висоти, та почасти декорований хвилястим валиком верхній край. Такі вінця горщиків відсутні у заповненні зрубу об'єкта 2. Тому поява першого типу вінця у заповненні будівлі точно припадає на раніший час. Перший і другий типи вінця мають аналогії в комплексі будівлі 1, що була досліджена в Пересопниці на ділянці місцевого мешканця Миколи Федоришина. За монетними знахідками час її існування датовано кінцем XV – першою чвертю XVI ст.¹⁵

¹⁴ Прищепна Б.А. Археологічні джерела до вивчення Дубна // Дубенський науковий вісник: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 920-річчю першої писемної згадки про місто Дубно. – Дубно, 2021. – Вип. 3. – С. 9-12.

¹⁵ Прищепна Б.А. Проблема локалізації Пересопницького монастиря Різдва Пресвятої Богородиці в світлі писемних та археологічних джерел // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2013. – Вип. 11. – С. 168; Прищепна Б.А., Харковець Ю.І., Войтюк О.П., Позіховський О.Л., Чекурков В.С. Звіт про археологічні роботи в селі Пересопниця Рівненської області в 2012 році. – Рівне, 2013. – С. 16.

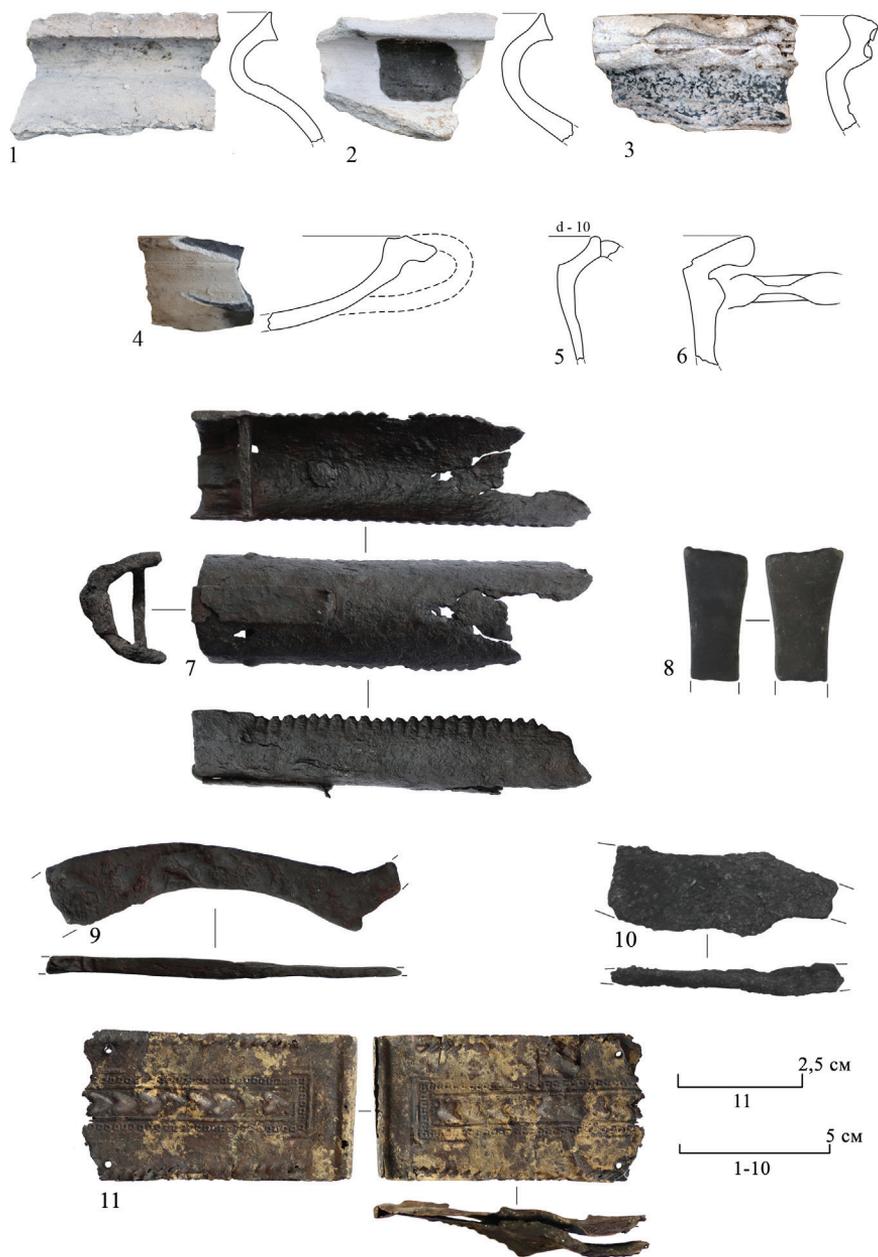

Рис. 7. Остріг, вул. Гальики Острозької, 2 б.
Об'єкт 2, знахідки із заповнення: 1–6 – фрагменти керамічного посуду;
7, 9, 10 – залізні знаряддя; 8 – точильний брусок;
11 – прикраса з міді, покрита жовтим металом

Фрагмент білої миски-покришки з петельчастим вушком має потовщений і підгранений верхній край вінця (рис. 7.4). Знайдено також вінце якісного димленого глека, із зовнішньою гранню, плавною увігнутістю з внутрішньої сторони та гострим переламом при переході до шийки (рис. 7.5). Вінце димленої макітри – пряме, відхилене назовні, прикрашене внизу валиком, що розчленований ритмічним вдавленням (рис. 7.6).

Посуд другої групи складають уламки стінок і вінце горщиків, виготовлених із глиняного тіста гіршої якості. Воно мало крупні домішки піску та жорстви. Поверхня виробів шорстка, колір сірий, зрідка попелястий. За профілем вінце ці горщики поділяються на два типи. Перший тип – це вироби, що мають високо підняті і доволі широкі плічка, довгу і плавно вигнуту шийку та злегка потовщене вінце. Воно має округле закінчення (рис. 8.4) або по різному виражену зовнішню скісну грань. В одному випадку вона увігнута, а її край знизу і зверху дещо відтягнуті (рис. 7.1, 8.1, 8.3). Другий тип представлений горщиком з вузькими, опущеними плічками, що має відділене закраїною плавно відігнуте вінце, край якого сформований у формі загнутого всередину валика. Плічка посудини прикрашені широкою ритованою хвилюю (рис. 8.2). Аналогічне за профілем вінце виявлено в Пересопниці у заповненні будівлі 1, на ділянці Миколи Федоришина. Охарактеризовані вироби другої групи визначаються в літературі, як “посуд своєрідної групи”¹⁶. Вінця першого типу виявлені у Дорогобужі в будівлі № 16, яка за широким колом аналогій речового комплексу була віднесена до другої половини XIV – першої половини XV ст.¹⁷ Такі вінця продовжують побутувати і впродовж XVI ст., про що свідчить комплекс будівлі 49, досліджений в Острозі по вул. Академічній, 12¹⁸.

У заповненні об’єкта знайдено фрагмент стінки горщикоподібної кахлі, яка мала форму квадрифолія (рис. 8.5). Як відомо, це один з найраніших типів пічних кахель, широкий ужиток яких за матеріалами Польщі датується XV – першою половиною XVI ст. На теренах колишнього Великого князівства Литовського їх використання відноситься до XIV-XVI ст. За матеріалами замків Білорусі горщикоподібні кахлі, ймовірно, доживають до початку XVII ст., а у волинських містах вони почасти присутні в археологічних комплексах поряд із коробчастими кахлями та посудом другої половини

¹⁶ Оногда О. До питання про своєрідну групу кераміки післямонгольського часу // Магістеріум. Археологічні студії. – Київ, 2007. – Вип. 27. – С. 70-74.

¹⁷ Прищепна Б.А. Матеріальна культура волинського замку XIV-XV ст. (за результатами досліджень Дорогобужа) // Острогіана в Україні і Європі: Матеріали міжнародного наукового симпозиуму. Старокостянтинів, 2001. – С. 223-232.

¹⁸ ДІКЗО. – КН 39204 / ПІД 18786 [Прищепна Б.А., Бондарчук О.А., Войтюк О.П. Позіховський О.А., Чекурков В.С. Науковий звіт про археологічні роботи в Острозі на ділянці по вул. Академічній, № 12. – Рівне, 2010. – Т. 1]. – С. 39-40.

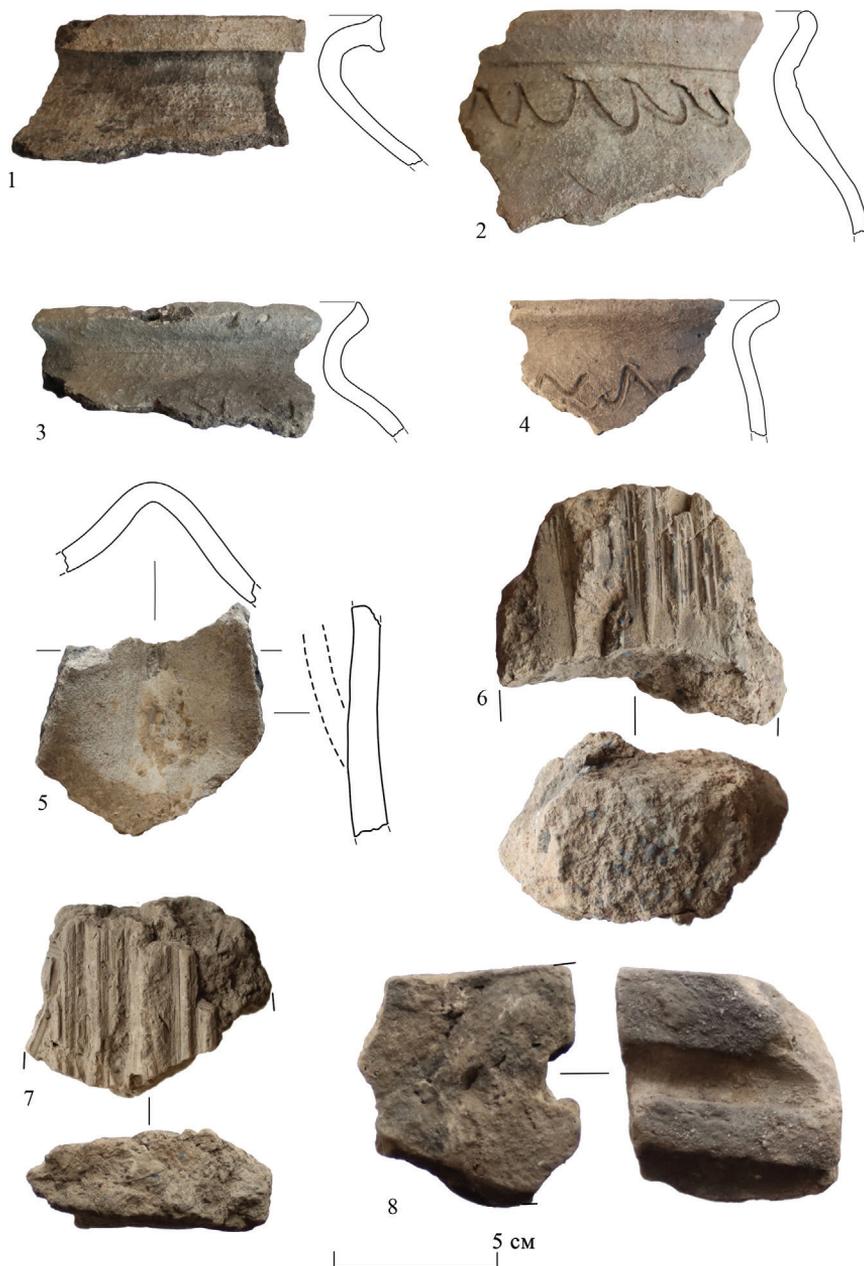

Рис. 8. Остріг, вул. Гальки Острозької, 2 б.
Об'єкт 2, знахідки із заповнення: 1–4 – фрагменти керамічного посуду;
5 – фрагмент кахлі; 6–8 – глиняна обмазка

XVI ст.¹⁹ Фрагменти глиняної обмазки містять відбитки рослинних стебел та жердин (рис. 8.6-8). Вірогідно, вони входили до обмазаної глиною печі наземного будинку.

Серед металевих речей у заповненні об'єкту 2 виявлено фрагменти залізних серпів (рис. 7.9, 7.10) і скребачки для чистки шерсті худоби чи коней (рис. 7.7), а також декоровану тонку пластинчасту накладку, що слугувала окуттям кінця пояса (рис. 7.11). Вона складається із двох стулок, виготовлених з мідновмісного сплаву та покритих жовтим металом (позолота?). На обох стулках присутній карбований орнамент. Він утворений центральним рядом серцеподібних фігур, оточених рамкою і рядом маленьких квадратів, що обрамлені ще однією рамкою. Краї декоровані рядом карбованих косих вдавлень. На одній стулці ці елементи випуклі, а на другій, навпаки – увігнуті. Це свідчить про те, що майстер наносив карбування з однієї сторони, а воно перебивалося на протилежну. Аналогії таким окуттям у місцевій традиції створення поясних наборів нам невідомі. Натомість збірка типологічно подібних виробів, виготовлених у німецькому місті Нюрнберг і датованих кінцем XV – початком XVI ст., зберігається у Лондонському музеї²⁰. Приклад кріплення схожого окуття пояса бачимо на портреті жінки авторства голландського художника Рогіра ван дер Вейдена²¹ (рис. 9). Знахідка цієї деталі одягу свідчить про проникнення в соціальне середовище Волині європейських модних тенденцій XV ст. та їхній вплив на формування парадного костюма міщан та шляхти.

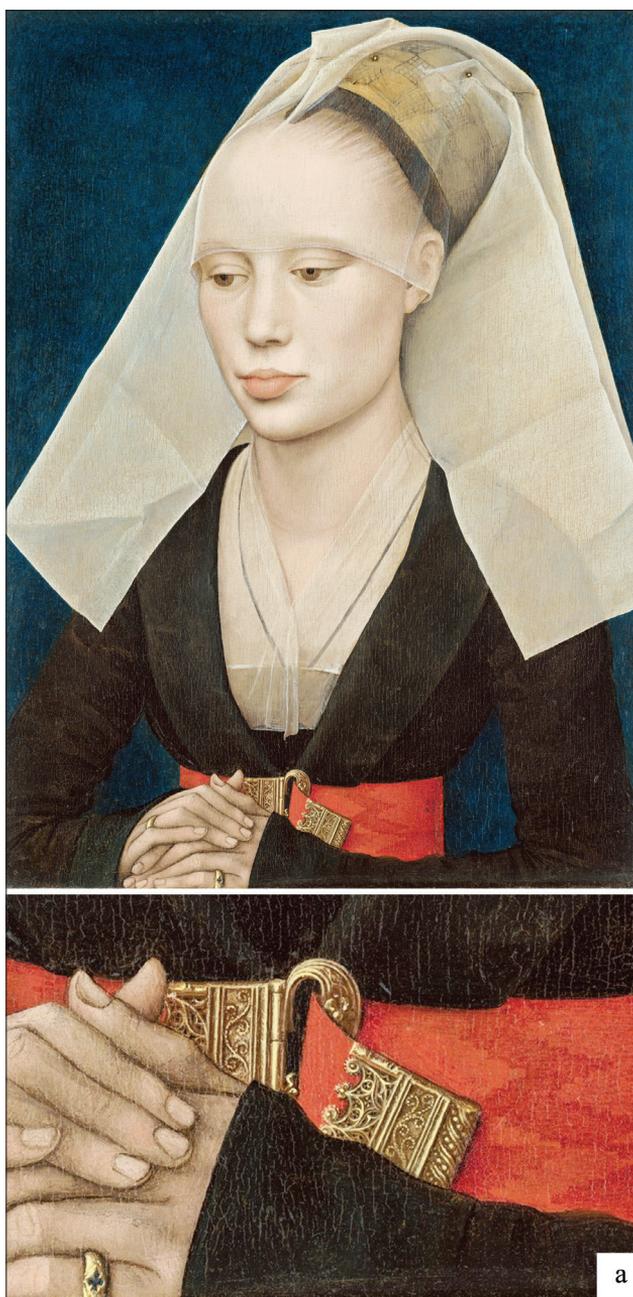
Всі металеві вироби мають яскраво виражені ознаки обпалення вогнем. Знайдено уламок кам'яного точильного брусочка, також зі слідами кіптяви (рис. 7.8). Відзначимо єдину знахідку скляного виробу – фрагменту піддону келиха, виготовленого з темної скляної маси сіро-зеленкуватого кольору.

За межами зрубу в заповненні котловану знайдено фрагменти якісних горщиків, типи яких відсутні у заповненні об'єкта 2. Вони сірого і темно-брунатного кольору, вінця сформовані у формі валика, а верхня частина тулуба прикрашена багаторядними ритованими лініями. Такий спосіб

¹⁹ ДКЗО. – КН 39204 / ШД 18786. – С. 37.

²⁰ Експонати Лондонського музею: 1) складена смужка з парою великих отворів, карбованим орнаментом по периметру і центральною парою горизонтальних гребенів. Німеччина, кінець XV – початок XVI ст. 27x40x10 мм. Мідний сплав. Інвентарний номер 21111/70: <https://collections.museumoflondon.org.uk/online/object/918650.html> (режим доступу: 17.02.2024); 2) пластина з пряжкою, декорована шнуром по краю. 35x23 мм. Мідний сплав. Німеччина, кінець XV – початок XVI ст. Інвентарний номер 21111/41: <https://collections.museumoflondon.org.uk/online/object/137592.html> (режим доступу: 17.02.2024); 3) пластина пряжки прикрашена тасьмою по краю та візерунками у вигляді стрічок по центру. Німеччина, кінець XV – початок XVI ст. 45x40 мм. Мідний сплав. Інвентарний номер 21111/47: <https://collections.museumoflondon.org.uk/online/object/137599.html> (режим доступу: 17.02.2024).

²¹ Портрет жінки. Худ. Рогір ван дер Вейден. Бл. 1460 р. Олія на полотні. Національна галерея мистецтв у Вашингтоні, інвентарний номер 1937.1.44: <https://www.nga.gov/collection/art-object-page.51.html> (режим доступу: 17.02.2024).

*Рис. 9. Рогір ван дер Вейден.
Портрет жінки. Нідерланди, близько 1460 р.
а – приклад кріплення декоративного окуття на кінці пояса,
подібного до знайденого в об'єкті 2*

моделювання вінець горщиків застосовувався в XV – на початку XVI ст. Їхнє потрапляння у котлован будівлі пояснюється порушенням під час її спорудження культурного шару попереднього часу. Тут знайдено також уламок якісного келиха, виготовленого із скла темно-зеленого кольору. За технічними характеристиками він слабо узгоджується із знахідками кераміки, тому, скоріше за все, є пізнішою домішкою.

Рештки конструкції на глибині 2,2-2,4 м були перекриті шаром, матеріали з якого представлені типологічно розмаїтою добіркою вінець горщиків. Всіх їх об'єднує якісне глиняне тісто і добрий випал. Перший тип складають вінця сформовані у вигляді витягнутого вверх валика (рис. 10.4, 10.8-9, 10.11). Другий тип – вінця у формі витягнутого вверх валика, що розчленований поздовж і прикрашений внизу хвилястим наліпом (рис. 10.2, 10.3).

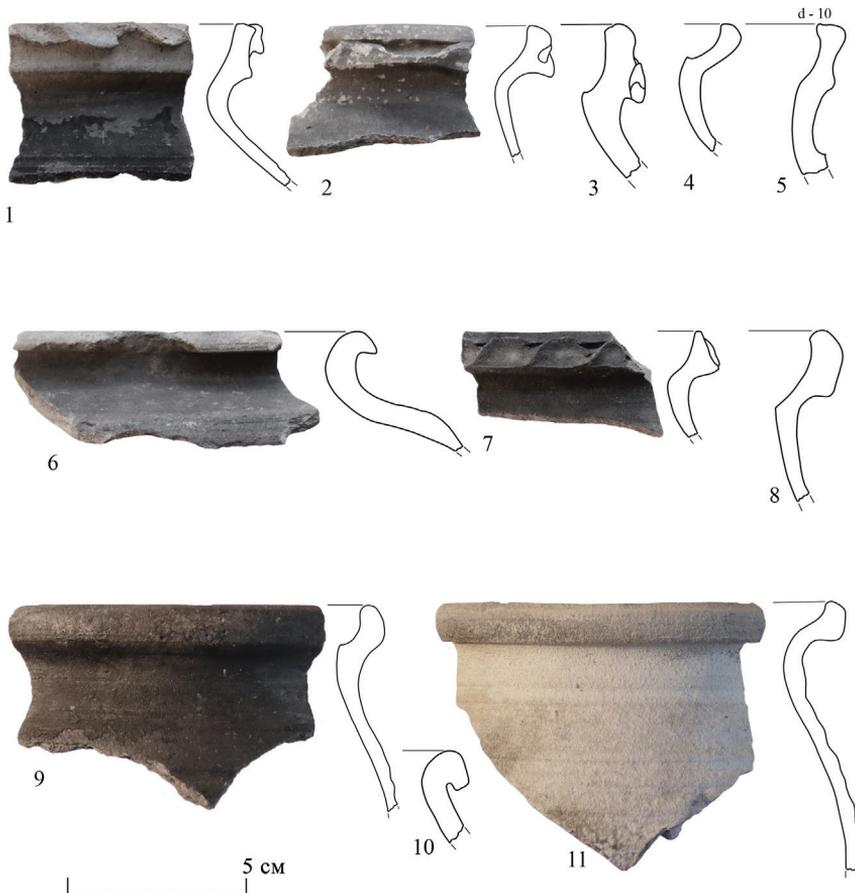

Рис. 10. Остріг, вул. Гальшки Острозької, 2 б. Об'єкт 2, знахідки із шару вище, глибина 2,2–2,4 м: фрагменти керамічного посуду

Третій тип – вінця з нижньою закраїною та косо зрізаною верхньою гранню, по якій проходить хвилястий наліп (рис. 10.1). Четвертий тип – вінця з підтрикутним профілем, що ззовні прикрашені ритмічною хвилькою (рис. 10.7). П'ятий тип – вінця із плавно загорнутим назовні коротким краєм, що нагадують за профілюванням вінця горщиків “своєрідної групи”, хоча виготовлені вони з якісного глиняного тіста (рис. 10.6). Наявний також фрагмент темно-сірого вінця глека, що має потовщений верх та валикоподібне потовщення при переході до шийки (рис. 10.5). Знахідки із шару над зрубом дозволяють датувати його утворення серединою – другою половиною XVI ст. На цей час зрубна будівля вже припинила своє існування. Той факт, що у шарі засипки помічені рештки керамічних виробів давнішого періоду (XV – початку XVI ст.), пояснюється тим, що для засипання місця знаходження будівлі використали порушений давніший культурний шар.

Датування об'єкту 2 утруднене малою вибіркою фрагментів вінець горщиків та інших датуючих знахідок із заповнення будівлі. Для цього проведено порівняння між собою типів вінець, що походять із заповнення зрубу, заповнення котловану та шару вище над зрубом. Важливо, що у заповненні зрубу виявлено горщики з трьома різними типами вінець (рис. 7.2, 7.3, 8.2), які аналогічні до тих, що були знайдені під час експедиції на ділянці Миколи Федоришина в Пересопниці (комплекс будівлі 1)²². Зважаючи на це, час існування об'єкту 2 визначаємо в межах кінця XV – першої половини XVI ст.

Об'єкт 5 у третьому розкопі: загальна характеристика

У центральній та західній частині найбільшого за площею розкопу III (128 м²) виявлено рештки будівлі, позначеної як об'єкт 5. Розкоп мав складну конфігурацію через чисельні обмеження: його територію перетинали муровані фундаменти, інженерні мережі (теплотраса, водопровід). Всі ці фактори значно ускладнили дослідження культурного шару та об'єктів²³. Стратиграфія в різних частинах розкопу мала відмінності, проте в цілому її можна охарактеризувати наступним чином: приблизно до 1-2 м – перевідкладені мішані ґрунти із вмістом сучасного будівельного сміття та поодинокими знахідками нового часу. Нижче, на глибині до 2,5-3,2 м, в різних місцях залягають культурні шари, що містять матеріали нового часу (XVI-XVIII ст.). Вони мають перевідкладений характер, іноді розділені стерильними нашаруваннями

---

²² Прищепя Б.А. Проблема локалізації Пересопницького монастиря Різдва Пресвятої Богородиці в світлі писемних та археологічних джерел // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Рівне, 2013. – Вип. 11. – С. 168; Прищепя Б.А., Харковець Ю.І., Войтюк О.П., Позіховський О.Л., Чекурков В.С. Звіт про археологічні роботи в селі Пересопниця Рівненської області в 2012 році. – Рівне, 2013. – С. 16.

²³ Всього в межах розкопу III зафіксовано десять різночасових археологічних об'єктів, зокрема трипільської культури і слов'яно-руського часу.

піску і згорілої деревини. Частина відкладів містила дерев'яну щепу, в них також зустрічалися уламки цегли-пальчатки.

Нижні нашарування (до 3,5-3,8 м) представлені більш однорідними гумусованими супісками, що поступово переходили у передматериковий шар світлішого відтінку. На глибині 4-4,2 м залягав материковий супісок. В нижніх шарах виявлені матеріали давньоруського часу, а також більш ранні матеріали, що датуються раннім залізним віком та добою неоліту-енеоліту.

Об'єкт 5 становив залишки дерев'яної будівлі, конструкція якої була опущена у викопаний у материковому ґрунті котлован. В межах розкопу вдалося дослідити лише східну частину будівлі, тоді як західна та південна її ділянки заходили в стінки розкопу та лишилися недосліджені через прокладені поблизу інженерні мережі. Будівля була орієнтована збереженим кутом в північному напрямку з невеликим відхиленням на схід (рис. 11, 12.а).

Заглиблення котловану зафіксовано з глибини 3-3,3 м. Його заповнення перекривав та консервував шар суглинку. В котловані знаходилися рештки дерев'яної конструкції прямокутної форми, стіни якої були складені з округлих у перетині колод діаметром 15-20 см (рис. 12.б, 13.б). Досліджена довжина північно-східної стіни становить 4,2 м. Всього збереглося 6-7 рядів горизонтальних колод, верхні з них фіксувалися з глибини 3,9-4,1 м. Їхнє кріплення забезпечувалось завдяки вкопаним у суглинок вертикальним стовпам. Всього у межах котловану зафіксовано шість стовпів, розміщених на різній відстані один від одного (0,6-1,8 м): три із внутрішнього боку стіни будівлі (одна з них у північно-східному куті) та три із зовнішнього. Під час розкриття об'єкту було встановлено, що конструкція втратила міцність під тиском верхніх шарів і завалилася всередину котловану. При цьому верхні колоди стін нагнули внутрішні стовпи та пройшли кінцями всередину через кутовий стовп (рис. 13.б). Ззовні за ним лишилися зафіксованими *in situ* тільки нижні колоди. Простежено, що кінець колоди північно-східної стіни заходив на кінець колоди північно-західної. Колоди верхніх ярусів збереглися значно краще, чого не можна сказати про їхні кінці, які сильно пообламувалися і струхлявіли. Вірогідно, це сталося під час проходження кінців колод під тиском ґрунту через кутовий вертикальний стовп будівлі (рис. 13.б). Цілісність дерева збереглася дуже погано, що утруднює встановлення способу кріплення будівельного матеріалу. Зокрема, не вдається ствердити наявність вибраних жолобів для перев'язки колод "у замок", як це прийнято у зрубних будівлях. У північній частині виявлено дві сходинки одна над другою, вирубані у материкі і покриті дерев'яними дошками. Сходинки мали ширину 20-25 см. Висота першої сходинки на рівнем долівки – 25 см, друга вища за неї на 20 см (рис. 13.а). Відритий об'єкт можна охарактеризувати як підвал наземного будинку. Аналіз породи деревини колод стін показав, що вони були зроблені з буку звичайного (*Fagus L.*).

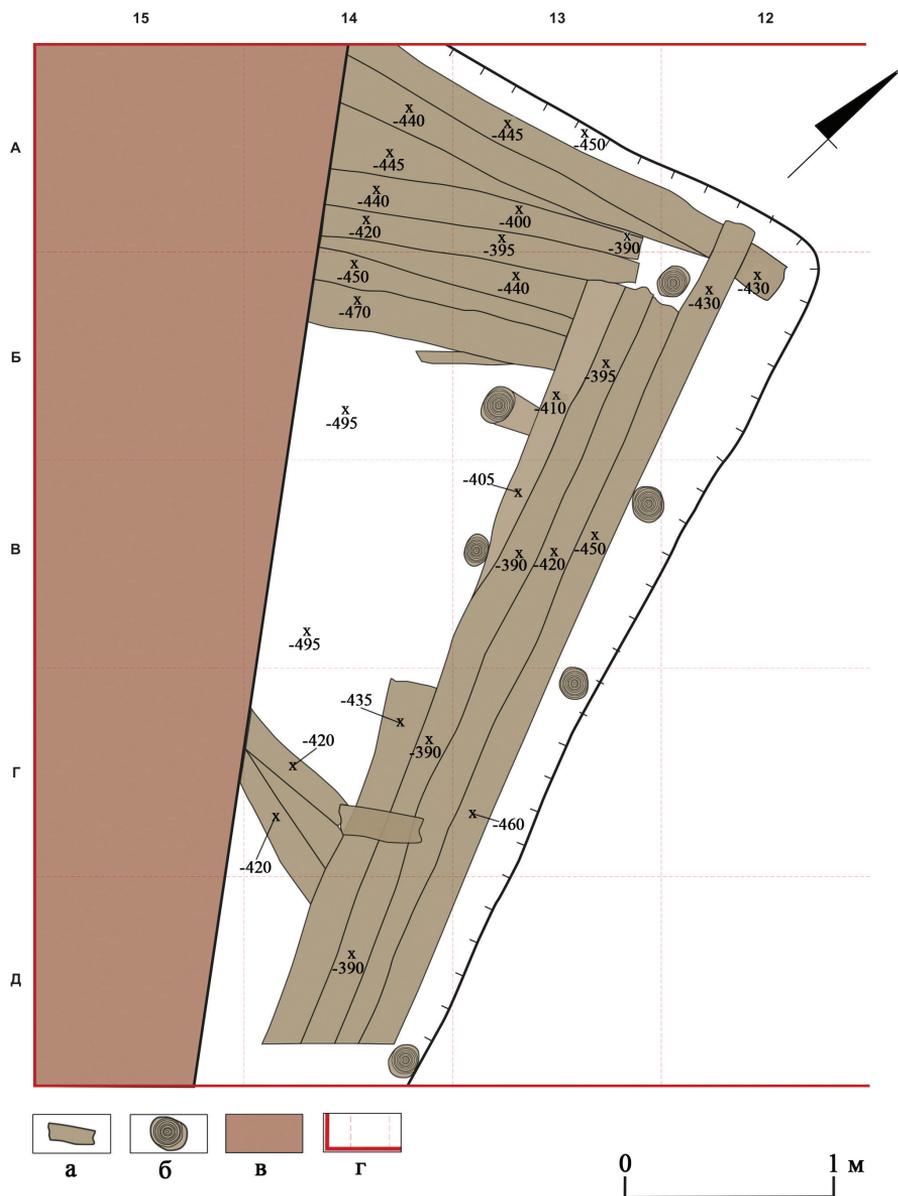

Рис. 11. Остріг, вул. Гальшки Острозької, 2 б.
 План об'єкту 5 в розкопі III. Умовні позначення: а – дерев'яна колода;
 б – дерев'яний стовп; в – комунікація (цегла); г – контур розкопу III

Рис. 12. Остріг, вул. Гальшки Острозької, 2 б.
Об'єкт 5: а – рівень фіксації заповнення котловану;
б – фіксації із вибраним заповненням котловану

*Рис. 13. Остріг, вул. Гальки Острозької, 2 б.
Об'єкт 5, елементи конструкції: а – сходи до підвалу;
б – північний кут будівлі*

Матеріальний комплекс об'єкту 5

Матеріали із заповнення об'єкту 5 можна поділити на дві групи: виявлені у середині дерев'яної конструкції та поза нею – у забутовці котловану. В середині будівля містила гумусований ґрунт з дрібними включеннями суглинку, супіску, попелу, фрагментами димленого, світлого, полив'яного та неполив'яного посуду, а також кахлями. У заповненні присутня незначна домішка кераміки давньоруського часу. Асортимент посуду складають горшки, глеки, тарілки, покритки, кахлі, сковорідки, миски (рис. 14).

Горшки за формою вінець поділені на шість типів: 1) вінця витягнуті вгору з потовщеним краєм, що означений поздовжньою увігнутістю зсередини (рис. 14.3, 14.7); 2) вінця білих посудин, що витягнуті вгору з дзьобоподібними виступом при переході до шийки, покриті поливою чи безполив'яні, прикрашені опискою і штампом (рис. 14.8); 3) вінця з потовщеним верхнім краєм, дзьобоподібним виступом у формі валика, що слабо піднятий над зовнішньої стороною вінця (рис. 14.5); 4) вінця прямо відхилені з різким переламом зсередини (рис. 14.6); 5) вінце плавно вигнуте і витягнуте, а край сформований у вигляді пластично-декорованого хвилькою карниза (рис. 14.2); 6) таке ж вінце, але без пластично декорованого карниза (рис. 14.1). Всі наявні у заповненні типи вінця відомі за комплексом датованого першою половиною – серединою XVII ст. об'єкта 2 на острові Дубовець поблизу Дубна²⁴.

Тарілки представлені білими і сірими виробами, що мають широкі береги, на кінцях з потовщеним валикоподібним краєм, покриті різнокольоровими поливами, прикрашені по берегах карбованим штампом та підполивним розписом (рис. 14.15-19, 14.21-22). Штмп має вигляд одно- чи багаторядних ламаних ліній (рис. 14.15, 14.19, 14.22), контурний розпис зроблено барвниками яскраво-коричневого і зеленого кольорів (рис. 14.21), поверхня однієї тарілки обгоріла (рис. 14.17).

Скляних виробів знайдено небагато. Одне вінце із зеленкуватого скла, що має дрібну хвилясту формовку поверхні, належить, ймовірно, келиху. Становить інтерес нижня частина тонкостінної склянки, основа якої має валикоподібний край, діаметром 4 см. Стінки слабо увігнуті і звужені догори, прикрашені спіралью навитим по окружності тонким реберчастим валиком (рис. 14.24). Скло цієї посудини високої якості, має добру прозорість і тому відрізняється від матеріалу виробів, що були поширені на Волині як продукція місцевих склоробних майстерень. Аналогії таких чарок першої половини XVII ст. відомі за знахідками в Голландії, Данії та німецьких державах²⁵.

²⁴ Пшеничний Ю., Бардецький А. Комплекс споруд ранньомодерного часу Підборецького монастиря на острові Дубовець в околиці Дубна // Археологія і давня історія України. – Київ, 2021. – Вип. 1 (38). – С. 188-191.

²⁵ Фонди музею Бойманса – ван Бенінгена (м. Роттердам). Склянка, прикрашена по всій

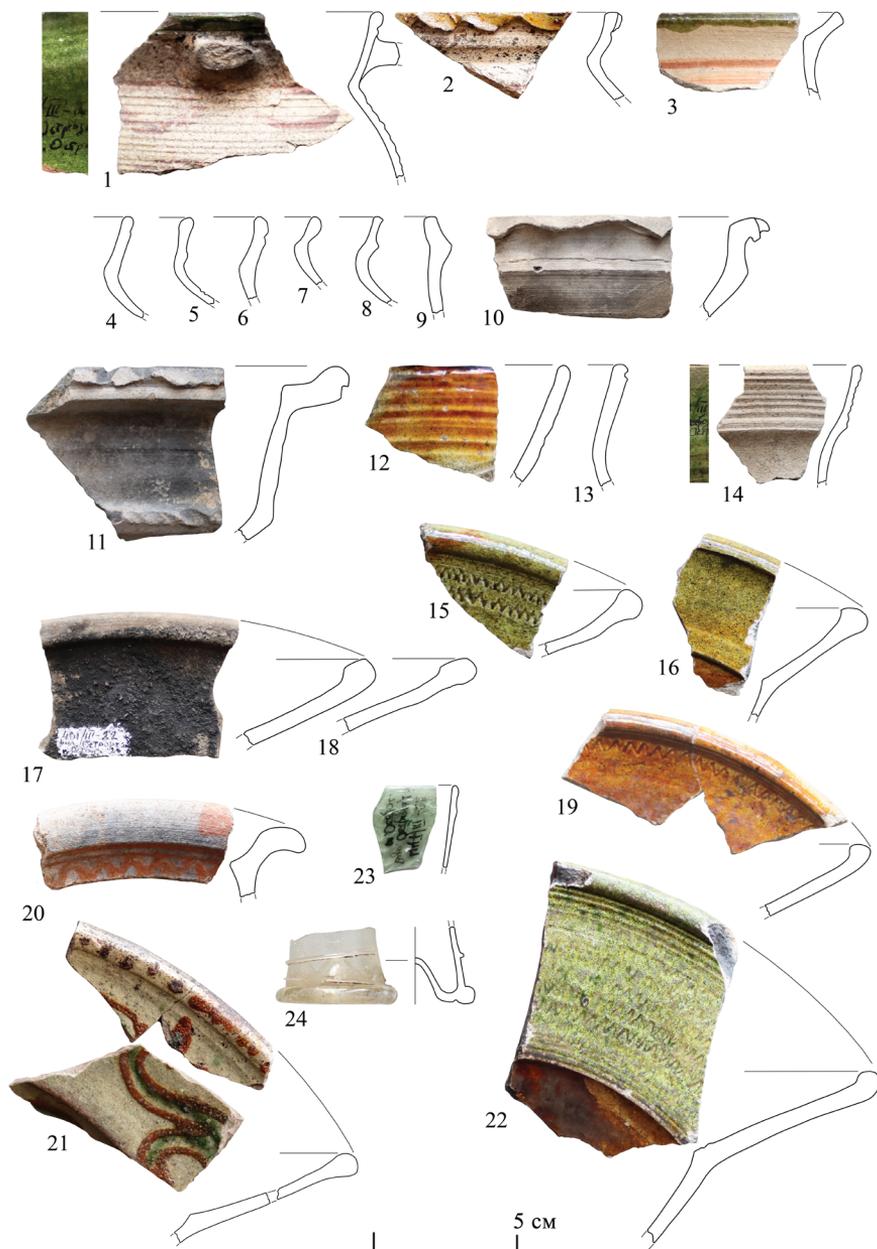

Рис. 14. Остріг, вул. Гальшики Острозької, 2 б.
Об'єкт 5, знахідки із заповнення: 1–22 – фрагменти керамічного посуду;
23–24 – фрагменти скляного посуду

Кахлі із заповнення зрубу представлені коробчастими виробами, виготовленими за допомогою матричного відтиску на лицевій стороні. До складу комплексу однієї печі належить цілий екземпляр карнизної кутової кахлі та неповністю збережений екземпляр пояскової кутової кахлі. Орнамент обох виробів виконаний у стилі, що відомий з літератури як “континуаційний” чи “безкінечний”. При цьому зображення з однієї кахлі переходить на іншу, утворюючи на печі цілісну композицію. Основа кахель покрита поливою темно-блакитного кольору, тоді як орнамент у вигляді рослинно-геометричної плетінки має молочний колір (рис. 16). Виявлено також фрагменти зеленополив’яних та безполив’яних коробчастих кахель, прикрашених рослинно-геометричними розетками (рис. 15.1-3). Деякі вироби мають яскраво виражені ознаки обгорілості полив’яного покриття (рис. 15.4), що свідчить про їх перебування у вогні та, ймовірно, про пожежу, що спіткала будівлю.

Індивідуальною знахідкою є неповністю збережений керамічний мундштук люльки для паління тютюну. Він має вигляд округлої трубочки з дещо розширеним краєм, що прикрашений рельєфним рослинним орнаментом. Серед присутніх елементів декору добре читається геральдична лілія (рис. 15.6). Подібні мундштуки мали керамічні люльки голландського типу, які користувалися широким попитом у країнах Західної Європи. На археологічних пам’ятках Волині такі вироби є рідкісними знахідками, що дозволяє визначати мундштук як привізну річ.

Обгорілий фрагмент вудил коня виготовлений із заліза та має традиційну форму, що не змінювалась до нашого часу. Один край загнутий у кільце, другий розплющений до форми пластини і також загнутий у кільце, що збереглося не повністю (рис. 15.5). Цегла представлена фрагментами цегли-пальчатки, шириною 13-13,5 см і товщиною 6-7 см. На декількох фрагментах простежено сліди кіптяви, що може вказувати на знаходження цієї цегли у конструкції печі чи димаря. Археологічний комплекс із заповнення об’єкту 5 на основі аналогій, передусім горщиків, тарілок і кахель, датується першою половиною XVII ст. Підтверджує цей висновок віднайдення на території об’єкта імпортованої склянки, виготовленої в цей саме період.

висоті спіральню навитим судільним валиком. Голландія, Західна Європа. Висота – 13,1 см, діаметр – 8,9 см. Скло, 1600-1650 роки. Інвентарний номер: F 10259 (KN&V): <https://www.boijmans.nl/en/collection/artworks/57000/beaker> (режим доступу 17.02.2024 р.).

*Рис. 15. Остріг, вул. Гальики Острозької, 2 б.
Об'єкт 5, знахідки із заповнення: 1-4 – фрагменти кахель;
5 – залізне вудило; 6 – керамічний мундштук люльки*

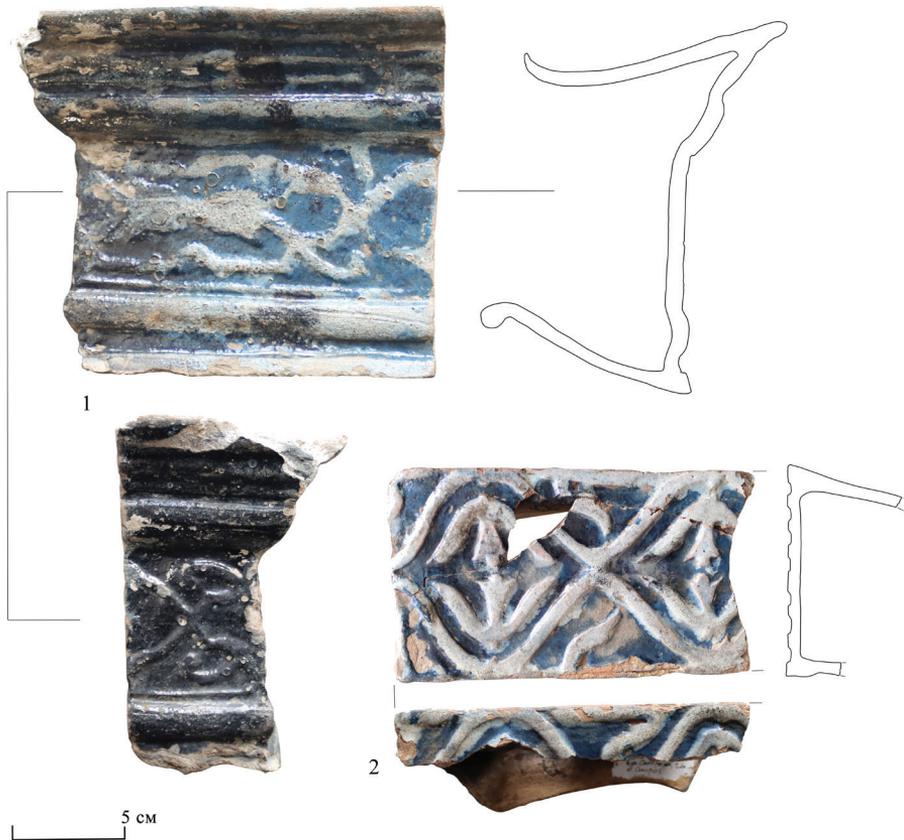

Рис. 16. Остріг, вул. Гальки Острозької, 2 б.
Об'єкт 5, кахлі із заповнення будівлі

Конструкції виявлених об'єктів у світлі будівельних традицій

Археологічні студії дозволяють стверджувати, що традиції зведення дерев'яних жител і господарських споруд на Волині XV-XVII ст. беруть свої витoki у будівельній справі часів Київської Русі. Хоча збережених дерев'яних конструкцій “княжої доби” у регіоні не виявлено, у розпорядженні фахівців все ж є достатньо матеріалу для подібних висновків. Кращому розумінню предмету дослідження сприяють також результати вивчення вуличної забудови і укріплень інших міст Русі, розташованих на суміжних територіях²⁶.

²⁶ Дослідники традиційного житлобудівництва з ретроспективною метою використовують етнографічний матеріал XVIII-XIX ст. Походить він переважно не з Волинської височини,

Дерев'яні будівлі давньоруського часу зводилися у каркасно-стовповій і зрубній конструкціях. Матеріали, отримані при дослідженні київського Подолу, свідчать про переважання будівель, зведених за технікою зрубу, вже в X-XI ст.²⁷ У літописному Звенигороді вони так само кількісно домінували у міській забудові: 54% споруд зрубного типу і 30,2% каркасно-стовпового²⁸. Аналогічною була ситуація в Бересті, де зрубний спосіб зведення жител абсолютно переважав упродовж XII-XVI ст.²⁹ В досліджених зрубних будівлях з цих пам'яток при зведенні стін не застосовувалось обтісування колод у бруси. Для цього використовували прості круглі колоди.

Цікаво, що техніка будівництва при тому не стояла на місці, і деякі з житлових споруд Берестя кінця XIII – початку XIV ст. склалися вже з обтесаних колод³⁰. У інших містах Турівської землі ця техніка вживалася рідко³¹. Використання тесаних прямокутних у перетині брусів простежено на прикладі залишків церкви Святого Іоанна Хрестителя XIV ст., дослідженої у Луцьку³². На думку Романа Радовича, в Західному Поліссі процес витіснення звичайних колод прямокутним брусом та “дошкоподібними пластинами” проходив в XIV-XVI ст.³³ В цьому контексті зрубна будівля, досліджена як об'єкт 2 в Острозі, слугує переконливим доказом ужитку тесаних брусів у зрубній техніці будівництва міських будинків XV-XVI ст.

Будівля, зафіксована як об'єкт 5, має ряд відмінностей. Вона зведена з округлих колод, на яких не простежено слідів підтісування. Стан збереженості кінців не дозволяє ствердити наявність зрубного з'єднання. Втім, деякі ознаки вказують на його відсутність. Передусім, про це свідчить наявність вертикальних стовпів, між яких були закладені колоди північно-східної стіни. Широко розповсюджена техніка зведення стін зрубних будівель не потребувала додаткових вертикальних опор. Такі приклади майже невідомі в давньоруській будівельній традиції. До винятків належить наземна зрубна будівля № 13 XI-XIII ст. з Давид-Городка, у якій виявлено рештки трьох стовпів уздовж однієї стіни (два зовні ближче до кутів, один з внутрішнього боку ближче до центру). Ще два стовпи стояли із зовнішнього і внутрішнього

а із зони Полісся, яке відоме архаїчністю проявів матеріальної культури. У зв'язку з цим поширювати зроблені на цій основі висновки також на міські центри в межах Волинської височини не видається в усіх випадках слушним, див. *Радович Р.* Традиційне житлобудівництво Західного Полісся (особливості та динаміка розвитку) // Вісник Львівського університету. – Львів, 2012. – Вип. 47. Серія: історія. – С. 66. Див. також інші праці цього автора.

²⁷ Новое в археологии Киева / Отв. ред. П.П. Толочко. – Киев, 1981. – С. 92.

²⁸ *Гупало В.* Звенигород і Звенигородська земля у XI-XIII ст. – Львів, 2014. – С. 373.

²⁹ *Лысенко П.Ф.* Берестье. – Минск, 1985. – С. 178.

³⁰ Там само. – С. 114, 116, 123.

³¹ *Лысенко П.Ф.* Города Туровской земли. – Минск, 1974. – С. 129.

³² *Терський С.* Лучеськ X-XV ст. – Львів, 2006. – С. 112-114.

³³ *Радович Р.* Традиційне житлобудівництво Західного Полісся. – С. 68. Дослідник посилається на хату з села Самарів Ратнівського району, яка має вирізьблену дату 1587 р.

боків, один навпроти одного біля другої стіни. Інші дві стіни таких стовпів не мали³⁴. В літописному Звенигороді досліджено лише одну наземну споруду (№ 11), у якій ззовні зрубної стіни стояли три дубові стовпи, а ще два стовпи були вкопані зсередини другої стіни. На думку дослідників, ці стовпи призначалися для підтримки перекриття даху або другого ярусу будинку³⁵. В острозькій будівлі стовпи, поза сумнівом, становили опори стіни та, вірогідно, наземної частини споруди. Однак, невелика досліджена площа не дозволяє ширше охарактеризувати ці деталі. Сукупність усіх елементів будівлі більше нагадує приклади спорудження півземлянок за каркасно-стовповою конструкцією. Такі об'єкти добре відомі на пам'ятках давньоруського часу. Основними їхніми рисами є наявність стовпових ям по кутах і уздовж сторін котловану. Стіни будівель нарощувалися завдяки закладанню дерев'яних колод чи дощок між стовпів і стінок котловану. За схожою технікою було збудовано підвал іншої будівлі, що знаходилася в центральній частині міста і датується вченими другою половиною XVI ст.³⁶ Обкладання стін підвалу дошками, які були зафіксовані кутовими стовпами, простежено і в Дубні, у споруді XVIII ст.³⁷ Аналізований тут об'єкт 5 відрізняється від обох цих конструкцій наявністю двох рядів вертикальних стовпів. Вірогідно, це було зумовлено значними розмірами заглибленої частини і необхідністю опор для наземного будинку.

Місце будівель в просторово-планувальному розвитку Острога

Обидві досліджені об'єкти слугували підвалами наземних будинків, розташованих поблизу острозького ринку. Техніка їхнього зведення відрізняється: якщо об'єкт 2 виглядає як класичний зруб, то об'єкт 5 з більшою вірогідністю відноситься до каркасно-стовпового типу. Таким чином, протягом XV-XVII ст. в Острозі існували різні за конструкцією будівлі: зрубні, зведені з прямокутного тесаного бруса та збудовані з круглих колод, зафіксованих між вертикальних стовпів (для підвалів).

Будинок, що стояв над об'єктом 2, давніший. В його археологічному комплексі відсутній високоякісний полив'яний посуд, а серед керамічної збірки значну частину займають фрагменти посуду "архаїчної групи".

³⁴ Лысенко П. Ф. Города Туровской земли. – С. 127-128.

³⁵ Гуцало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI-XIII ст. – Львів, 2014. – С. 334.

³⁶ Прищепя Б. Дослідження житла XVI ст. в центральній частині Острога // Археологія і давня історія України. – Київ, 2022. – Вип. 3 (44). – С. 239-240 (будівля на проспекті Незалежності, 3; у процесі розкопок будівля XVI ст. позначена як об'єкт № 57).

³⁷ Державний історико-культурний заповідник міста Дубно. – НД-4862 [Прищепя Б. А., Ткач В. В., Чекурков В. С. Звіт про археологічні розкопки у місті Дубно на ділянках на вул. Кирила і Мефодія, № 26 та № 8-10 у 2005 році. – Рівне, 2008. – 32 с.: іл.]. – С. 8-10 (будівля № 3 на вул. Кирила і Мефодія, 26).

Будинок мав кахельну піч, збудовану з глини з використанням горщикоподібних кахель. Два фрагменти залізних серпів, а також скребачка для догляду за шерстю тварин, свідчать про зайнятість мешканців землеробством, утримуванням коней чи/та худоби. Водночас, їхній досить високий матеріальний рівень характеризує мистецький виріб – окуття пояса, виготовлене за європейськими взірцями. Це дуже важливі матеріали для відтворення господарського укладу і матеріального становища жителів Острога в XV – першій половині XVI ст. Тим більше, що йдеться про ділянку розташовану в центральній частині міста, поблизу ринку.

Для порівняння, археологічний комплекс об'єкту 5 представлений знахідками предметів повсякденного оточення, що були типовими для міської культури Волині першої половини XVII ст. У ньому наявні речі, характерні заможному прошарку населення. Наземна частина будинку об'єкту 5 містила кахельну піч, прикрашену коробчастими кахлями, що були покриті рідкісною і дорожчою блакитною та молочною поливами. Його власники оточили себе предметами побуту не тільки характерними для місцевого ремесла, але й західноєвропейськими імпортами. До них належить фрагмент склянки і керамічний мундштук люльки голландського типу. Можливо, відсутність тут землеробських знарядь праці слід розглядати як доказ зменшення значення одних і зростання інших видів діяльності жителів поблизу ринкової площі. Це відобразилось у їхньому матеріальному становищі, вочевидь, тісно пов'язаному із торгівельно-ремісничим життям острозького ринку.

Обидва будинки мали дуже подібну просторову орієнтацію на плани. Їхні північно-західні сторони були припасовані до старого положення вул. Гальшки Острозької. Цю вулицю можна вважати однією з найдавніших, а сформованість її напрямку, завдяки відкриттю об'єкту 2, простежувати вже від XV ст. Як свідчить план Острога 1833 р., в давнину ця вулиця не тягнулася прямо, як зараз, до вулиці Східної (шлях на Нетішин), але своєю південно-східною стороною плавно повертала на схід і переходила у сучасну вулицю Лесі Українки³⁸. Давня назва останньої зафіксована в акті поділу Острозького князівства 1603 р., як Нова Жидівська³⁹. Невідомо точно, де починалася дана вулиця по цій стороні та із якого місця слід відносити до неї будинки. Проте окремі знахідки з культурного шару, що перекривав об'єкт 5

---

³⁸ Варто зазначити, що цей колишній напрямок вулиці Гальшки Острозької вдалося простежити у розкопі II у вигляді дерев'яної конструкції мостової, датованої в межах кінця XVIII-XIX ст. Вона складалась із ряду поперечних дощок підігнаних до бічної поздовжньої колоди і з'єднаних з нею кріпленням типу «ластівчин хвіст». Поміст вкривав проїжджу частину і становив значно досконаліше покриття ніж підсіпка цієї вулиці щепою у більш ранній час.

³⁹ Описи Острожчини другої половини XVI р. – першої половини XVII ст. / Упор. В. Атаманенко. – Острог, 2004. – С. 95.

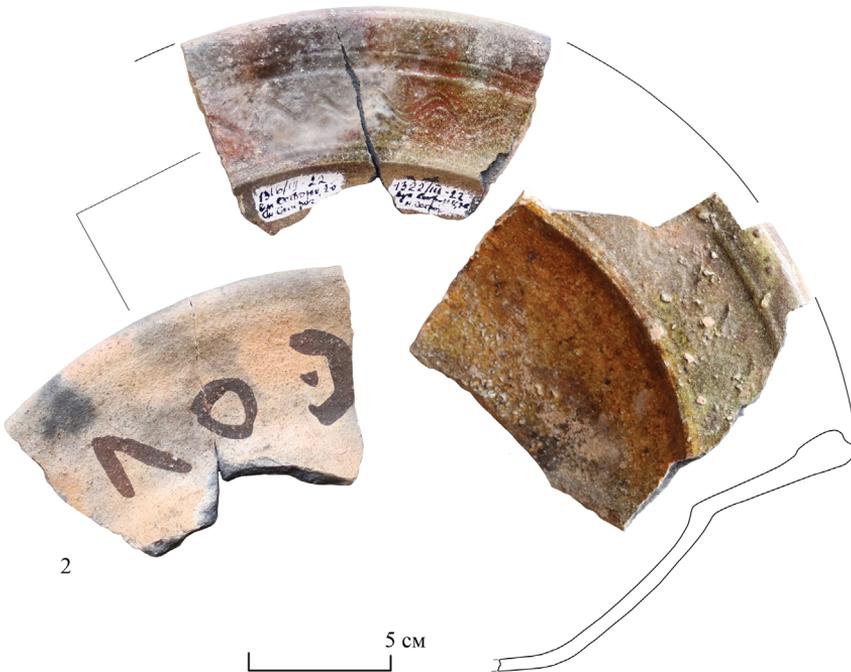
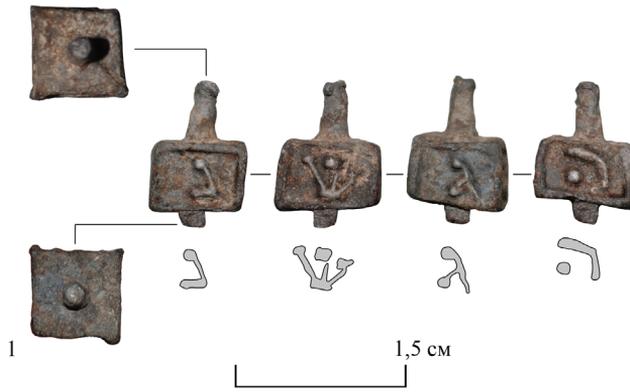

Рис. 17. Остріг, вул. Гальшики Острозької, 2 б.
Розкоп III, знахідки з культурного шару на глибині 2,2–3,0 м:
1 – свинцева дзига для гри (дрейдл); 2 – тарілка з написом Песах

в розкопі III, свідчать про проживання тут міщан юдеїв. Один із виявлених тут предметів – невеликий свинцевий дрейдл (дзига для гри). Його основа має чотири грані, на кожній із яких нанесено літери івриту (рис. 17.1). Другий предмет – сіра, полив'яна тарілка, берег якої покритий поливою зеленого кольору і прикрашений двохрядною ритованою хвилюю, а дзеркало покрите поливою жовто-коричневого кольору. На звороті присутній напис “Песах” на івриті, зроблений ангобом, тобто фарбою на основі рідкої глини (рис. 17.2). Посуд з такими написами євреї використовували для споживання символічного набору продуктів у період пасхальних приготувань і під час самого свята. Подібні вироби вже були знайдені в Острозі раніше на Проспекті Незалежності, 3, в споруді № 23, що припинила існувати в середині XVII ст. Утім, ці предмети знайдені за межами заповнення об'єкту 5, що не дозволяє впевнено пов'язувати їх із будинком, який він представляє. Разом із тим, цього не можна і заперечувати, оскільки хронологічні рамки побутування виробів як із заповнення об'єкту 5, так і шару над ним накладаються. Отже, згаданий дрейдл і тарілка із написом “Песах” дають підстави визначити приналежність ділянки розкопу до вулиці Нова Жидівська.

Варто зазначити, що цей напрямок давньої вулиці Нова Жидівська вдалося частково простежити у розкопі II у вигляді дерев'яної конструкції помосту. Вона складалась із ряду поперечно укладених дощок, підігнаних до бічної поздовжньої колоди і з'єднаних з нею замком типу «ластівчин хвіст» (рис. 18). Поміст був закріплений на вертикальних вкопаних у ґрунт стовпах.

Рис. 18. Остріг, вул. Гальшки Острозької, 2 б. Розкоп II. Фрагмент дерев'яного помосту давньої вулиці Нова Жидівська кінця XVIII-XIX ст.

Він вкривав проїжджу частину і становив значно досконаліше покриття ніж підсипка цієї вулиці щепою. Щепу використовували принаймні з XVI ст., що простежено у шарі над об'єктом 2. Датуючим матеріалом для встановлення нижньої хронологічної межі побудови дерев'яного помосту слугує гріш польського короля Станіслава Августа 1767 р. карбування, що знайдений у шарі під ним.

Дерев'яні будинки розташовувалися поблизу дуже жвавого перехрестя вулиць. Прямо на їхні ділянки від Луцької брами і через ринок виходила велелюдна вулиця, яка тут-таки сходилася зі ще однією міською артерією, що вела від серця Острога до синагоги. Беручи це до уваги, досліджувані об'єкти слід розглядати як житлову забудову, що в архітектурно-конструктивному та матеріальному відношеннях була найбільш характерною для південно-східної сторони ринкової площі Острога XV – першої половини XVII ст.